

"İQTİSADI İSLAHATLAR"
elmi-analitik jurnal

**STRATEJİ MALLARLA
TİCARƏTƏ NƏZARƏT
SİSTEMİNİN STRUKTURU VƏ
ONUN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ
YOLLARI**

**№ 1(10)-2024
səh. 27-46**

**Faiq CAMALOV,
İİTKM-in İqtisadi təhlil şöbəsinin
baş məsləhətçisi**

DOI:10.30546/2790-2196.1.10.2024.005.

faig.jamalov@ereforms.gov.az

Strateji mallarla ticarətə nəzarət sisteminin strukturu və onun təkmilləşdirilməsi yolları

Faiq CAMALOV,
İİTKM-in İqtisadi təhlil şöbəsinin baş məsləhətçisi

XÜLASƏ

Məqalədə strateji mallar ilə ticarətə nəzarətin zəruriliyi və aktuallığı, strateji malların mahiyyəti, onların növləri və təsnifatı, müəyyən olunma sxemi, strateji mallara dair nümunələr, Azərbaycan Respublikasında ixrac nəzarəti sisteminin strukturu və onun elementləri, milli ixrac nəzarətinin tənzimləndiyi qanunverici əsaslar və müvafiq sahədə beynəlxalq konvensiyaların tələbləri, ixrac nəzarətinə düşən malların siyahısı və bu mallar üzrə əməliyyatların həyata keçirilməsinə xüsusi icazələrin verilməsi və yoxlama qaydaları, xüsusi icazələrin dayandırılması və ləğvi halları, dövlət orqanları və qurumlarının ixrac nəzarəti üzrə funksiyaları, ixrac nəzarəti qanunvericiliyinin pozulmasına görə inzibati və cinayət məsuliyyəti tədbirləri sistemləşdirilmiş, təhlil və şərh edilmiş, Azərbaycanda strateji mallar ilə ticarət sahəsində ixrac nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflər verilmişdir.

Açar sözlər: *strateji mallar, ixrac nəzarətinə düşən mallar, ixrac nəzarəti sistemi, ikili təyinatlı mallar, hərbi təyinatlı mallar.*

JEL kodu: F13

GİRİŞ

Təqdim olunan mövzu üzrə *aparılmış təhlilin əsas məqsədi* dövlət orqanlarına və qurumlarına, xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçısı olan müəssisə və şirkətlərə, sahibkarlara, eləcə də ictimaiyyətə ölkədə strateji mallar ilə ticarətə kompleks nəzarətin (ixrac nəzarətinin) həyata keçirilməsinə və belə nəzarətin effektivliyinin təmin olunmasına informasiya dəstəyi göstərməkdir.

Strateji mallar termini kütləvi qırğın silahı (KQS), adi silah və belə silahların hazırlanması, istehsalı və ya istifadəsi zamanı istifadə olunan əlaqəli malları və onların çatdırılma sistemlərini bildirir. *Strateji mallar ilə ticarət* – strateji malların müəyyən alıcılar və ya son istifadə/son istifadəçilər üçün müəyyən şəraitdə ixracı, idxalı, beynəlxalq tranziti və daşınması ilə bağlı məsələləri əhatə edir.

Qeyd edək ki, Azərbaycan Respublikasında strateji mallar ilə ticarətə nəzarət termini *ixrac nəzarəti* termini ilə müəyyən olunmuşdur. Milli qanunvericilikdə *ixrac nəzarəti* [1] – belə nəzarətə düşən malların (eləcə də işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin) Azərbaycan Respublikasının ərazisinə gətirilməsi, bu ərazidən çıxarılması və tranzitinin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş *qaydalara uyğun həyata keçirilməsini təmin edən tədbirlər kompleksi* olaraq müəyyən edilmişdir.

Strateji mallar ilə ticarətə nəzarətin (SMTN) həyata keçirilməsi KQS-lərin hissələrinin və komponentlərinin qanunsuz yayılmasının və transmilli alışlarının qarşısının alınmasında mühüm rol oynayır. KQS-lər, onların çatdırılma vasitələri və onlarla əlaqəli məhsulların qanunsuz dövriyyəsi və istifadəsinin qarşısının alınması üçün qəbul olunmuş və sərhəd, ixrac, tranzit və daşıma üzrə uyğun və effektiv nəzarətin inkişaf etdirilməsi və dəstəklənməsi zərurəti üzərində fokuslanmış BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1540 (2004) sayılı Qətnaməsi və onunla əlaqəli digər Qətnamələri bütün üzv-dövlətləri nüvə silahının yayılmasının qarşısının alınması üçün effektiv tədbirlər qəbuluna və tətbiqinə çağırır. BMT-nin müvafiq Qətnaməsi və digər embarqoları və sanksiyaları həm qanuni kommersiya məqsədlərinə, həm də insanlara / dövlətlərə zərər vuran fəaliyyətlərə töhfə verə biləcək ikili təyinatlı malları müəyyən edir. Bu mallara nəzarət etmək üçün balanslaşdırılmış yanaşma çərçivəsində ikili təyinatlı malların, komponentlərin və xammalın *strateji ticarət predmeti olaraq tanınması və onların qeyri-qanuni*

istifadə məqsədilə sonrakı hərəkətinin qarşısının alınması vacibdir.

Nüvə silahının yayılmaması üzrə beynəlxalq rejim (i) müqavilələr, (ii) sanksiyalar və (iii) qeyri-rəsmi çoxtərəfli razılaşmalar da daxil olmaqla bir neçə səviyyələrdə fəaliyyət göstərir ki, onların hamısında ticarətə nəzarət üzrə müəyyən öhdəliklər nəzərdə tutulur. Bundan əlavə, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1540 (2004) sayılı Qətnaməsi BMT-yə üzv olan bütün dövlətlərə hüquqi gücə malik əlavə öhdəliklər müəyyən edir (bax: istinad 8).

Strateji malların qanunsuz ticarəti gömrük orqanları və lisenziya verən qurumlar üçün ciddi problem olaraq qalır. KQS-lər, onların çatdırılma vasitələri və onlarla əlaqəli məhsulların qanunsuz yayılmasını həyata keçirənlərin yayınma strategiyaları da eyni zamanda inkişaf edir və adaptasiya olunur.

Digər tərəfdən, SMTN özəl sektor müəssisələrinin beynəlxalq ticarətdə iştirakını mürəkkəbləşdirməklə və xərclərini artırmaqla beynəlxalq ticarətin səmərəliliyini aşağı sala bilər. Səmərəli normativ-hüquqi bazanın olması yerli idarəetmə sisteminin qabaqcıl beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması xərclərinin minimuma endirilməsinə yardım edə bilər. Həmçinin beynəlxalq resurslar (BMT TŞ-nin 1540 sayılı Qətnaməsi və Çoxtərəfli ixrac nəzarəti rejimləri) strateji mallarla ticarətə effektiv nəzarət sistemlərinin tətbiqi və dəstəklənməsi xərclərini aşağı sala bilər.

Dünyanın bütün ölkələri SMTN mexanizmini qurmalı və onu tətbiq etməlidir və bu sahədə qlobal tendensiyalar daha yüksək uyğunluq səviyyələrinə doğru irəliləyir. Bu çağırış qlobal münaqişələrin yeni səviyyəyə keçdiyi hazırkı şəraitdə daha aktualıq kəsb etməkdədir.

SMTN-nin iqtisadi faydalarına gəldikdə, aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- SMTN tədbirləri beynəlxalq ticarətin təhlükəsizliyini yüksəldir və KQS-lərin yayılma riskini aşağı salır;
- SMTN-nin olması ölkənin təhlükəsiz, biznesin aparılması üçün yaxşı tənzimləmənin olduğu ölkə kimi reputasiyasına müsbət təsir edir;
- SMTN-nin olması ölkələrin həmçinin strateji texnologiyalar və mallara daha yaxşı çıxışına imkan yaradır.

SMTN-ə malik ölkələr xarici təchizatçılardan idarə olunan texnologiyalar əldə etmək imkanlarını artırır. SMTN sistemi olmayan ölkələrə isə digər ölkələr tərəfindən daha sərt nəzarət tədbirləri tətbiq oluna bilər.

Beynəlxalq qiymətləndirmələrə əsasən, SMTN sisteminə malik olma və Çoxtərəfli ixrac nəzarəti rejimlərinin (xüsusilə Nüvə Təchizatçıları Qrupu və Raket Texnologiyalarına Nəzarət Rejiminin) tərəfi olma ölkələrin beynəlxalq ticarətinə və ixrac axınlarına müsbət təsir edir.

SMTN üzrə təhlükəsizlik və iqtisadi maraqlar arasındakı tarazlığı saxlamaq həmişə çətin olur. Qeyd olunan tarazlıq, məsələn, texnologiyanın inkişaf etdirilməsi ilə asanlıqla pozula bilər. Kiber silahlar və ya süni intellekt kimi yeni inkişaf istiqamətləri də bu sahədə yeni yollar açır.

STRATEJİ MALLAR VƏ ONLARIN NÖVLƏRİ

Mallar o halda strateji mallar kateqoriyasına aid olunur ki, onlar *milli nəzarət siyahısına* daxil edilsin və ya KQS olaraq son istifadə, yaxud da KQS-nin son istifadəçiləri üçün nəzərdə tutulsun.

Belə silahların və onun tədarükü sistemlərinin hazırlanması və istehsalı müxtəlif istehsal avadanlıqları, elektronika, materiallar və kimyəvi maddələr tələb edir ki, bunların böyük hissəsi qanuni kommersion məqsədlərinə malik olmaqla *"ikili təyinatlı mallar"* kateqoriyasına aid edilir. Belə malların tədarükü həm qanuni, həm də qeyri-qanuni üsullarla həyata keçirilir və bir çox ölkələrdə strateji mallarla ticarəti tənzimləyən qanun və normativ aktlar qüvvədə olur. Buna baxmayaraq, bir sıra tədarükçülər və ticarət əməliyyatlarının məlumatsız iştirakçıları belə mallara tətbiq olunan ticarət məhdudiyyətləri ilə tanış olmaya, yaxud malın həqiqi təyinatını gizlədən təchizat agentlərinin yalanının qurbanı ola bilərlər.

Bundan əlavə, tədarükçülər, brokerlər və ya ticarət əməliyyatlarının iştirakçıları bəyannamədə düzgün olmayan məlumat göstərməklə, qanunvericilikdəki boşluqlardan və ya qaçaqmalçılıqdan istifadə etməklə bilərəkdən məhdudiyyətlərdən yan keçməyə cəhd edə

bilərlər.

Dinc məqsədlər üçün ticarətə əsassız maneələr törətmədən belə kommersiya mallarının ticarətinə nəzarət üzrə effektiv tədbirlərin həyata keçirilməsi SMTN-nin ən çətin vəzifələrindən biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, strateji mallar dünya ticarətinin kiçik hissəsini (5-6%) təşkil edir. Məsələn, kondensatorlar yayılmış elektron komponentlərə aid olunur və bir sıra kondensatorların strateji mallar kateqoriyasına aid olmasına baxmayaraq, ticarət dövriyyəsində olan kondensatorların 99%-indən çoxu KQS kimi hər hansı təhdid yaratmır.

Aşağıdakı cədvəldə strateji mallar üzrə verilmiş nümunələr strateji mallar anlayışını daha aydın başa düşməyə imkan verir.

Cədvəl 1. Strateji mallara dair nümunələr

İzostatik presləmə dəzgahı (IPM)	İkili təyinatlı sənaye avadanlığının mühüm elementidir. Bu dəzgahda qapalı kamerada toz halında olan metal və ya keramikaya təzyiq göstərilməsi hesabına detallar formalaşdırılır. Müvafiq dəzgahların isti (HIP) və soyuq presləmə (CIP) növləri mövcuddur. Onda həmçinin diffuziya qaynağının köməyi ilə məsamələrin aradan qaldırılması və müxtəlif növ materialların birləşdirilməsi ilə eyni sıxlıqlı məmulatlar hazırlamaq olar. İzostatik preslər metal və keramika tozlarından alət əlavələri, turbin bıçaqları və izolyatorlar kimi müxtəlif məmulatlar yaratmaq üçün istifadə olunur. <i>Onlar strateji mallar hesab olunur, çünki nüvə partlayıcı qurğular, ballistik raketlərin döyüş başlıqları və ucluqları üçün detalların hazırlanmasında mühüm rol oynayır.</i>
Alüminium tozu (AP)	<i>Alüminium tozu</i> – toz halında olan metallar kimi kimyəvi maddə olaraq tədarük olunan metaldır. Bu maddə alüminiumun incə dənəvər vəziyyətinə qədər xırdalanması yolu ilə əldə edilmiş tez alışan tozudur. O, müəyyən elektron cihazların istehsalında istifadə olunur, həmçinin partlayıcı maddələrin və raket yanacağı komponentlərinin hazırlanması üçün istifadə oluna bilər. <i>Raket sistemlərinin yanacaq qarışığının ən geniş yayılmış komponenti kimi strateji dəyərə malik olmaqla yanaşı, bu toz əldəqayıрма partlayıcı qurğuların istehsalı ilə əlaqəli kimyəvi prekursor kimi də müəyyən olunub.</i>
Hidrogen florid (HF)	<i>Hidrogen florid</i> – florokarbon (məsələn, soyuducu maddələr və raket yanacağı) və floropolimerlərin (məsələn, teflon) istehsalında geniş istifadə olunan kimyəvi maddədir, eləcə də kimyəvi sinir agentlərinin (sinir paraliçi təsiri) hazırlanmasında strateji komponent (və ya prekursor) kimi istifadə oluna bilər.
Təzyiq ötürücüləri (PS)	<i>Təzyiq ötürücüləri</i> – maye və ya qazın təzyiqinin ölçülməsi və bu göstəriciləri qeyd edən qurğulara və ya texnoloji nəzarət avadanlığına ötürülə bilən elektron siqnallara çevirilməsi üçün istifadə olunan cihazlardır. Müəyyən xarakteristikalara malik <i>təzyiq ötürücüləri uranın zənginləşdirilməsi ilə məşğul olan müəssisələrdə texnoloji prosesin idarə olunmasında mühüm rol oynaya bilər.</i>
Stafilokok enterotoksin B (SEB)	<i>SEB</i> - qida zəhərlənməsinin yayılmış səbəblərindən olan qızılı stafilokok (<i>staphylococcus aureus</i>) bakteriyası tərəfindən hasil olunan toksindir. Tənəffüs zamanı bu toksinin zərərli təsiri kütləvi qırğın silahı (KQS) kimi təhlükə yaradır. O, qızdırma, respirator xəstəlikləri (öskürək, sinədə ağrı) və mədə-bağırsaq pozuntuları yaradır. Əhəmiyyətli dozada təsir ağciyər ödemi, tənəffüs çatışmazlığı, şok və ölümə səbəb ola bilər. Bundan əlavə, bu toksinin gözə təsiri nəticəsində konyuktivit və üz ödemi doğurması da <i>kütləvi qırğın silahı kimi təhlükə yaradır. Bu toksinin KQS kimi istifadə təhlükəsi "stafilokok aureus" ştammlarının əldə edilməsi, yetişdirilməsi və yayılmasının asanlıqla ilə daha da güclənir.</i>

Strateji mallar təhlükəsizlik səbəbləri, yaxud beynəlxalq müqavilələr baxımından daha çox hərbi əhəmiyyət kəsb edən məhsullara aid olunur ki, bu səbəbdən də onların ixracı tamamilə qadağan edilir, ya da xüsusi şərtlərə tabe olur. Belə mallar ümumiyyətlə hərbi məqsədlər və ya KQS-lərin istehsalı üçün istifadəyə yararlıdır.

Strateji mallar termini həm *hərbi*, həm də *ikili təyinatlı mallara* aiddir. İkili təyinatlı mallar və onların təcəssüm etdiriyi texnologiya ilk növbədə mülki məqsədlər üçün nəzərdə tutulub, lakin eyni zamanda hərbi (adi ikili təyinatlı mallar adlanır) və ya KQS-lərin və ya bu silahları öz hədəflərinə daşıya bilən raketlərin hazırlanması və istehsalında tətbiqə malik ola bilər.

Hərbi təyinatlı və adi ikili təyinatlı mallar. Hüquqi nöqteyi-nəzərdən ayrı-ayrı ölkələrin müəyyən olunmuş malları "hərbi" təyinatlı olaraq müstəqil təsnifləşdirmək hüququ vardır. "Wassenaar Razılaşması" adi silahlara və ikili təyinatlı mallara (birlikdə "Ümumi hərbi təyinatlı mallar siyahısı" adlanır) *çoxtərəfli ixrac nəzarəti rejimidir*. Praktikada bu siyahı "Wassenaar Razılaşması"nın iştirakçısı olmayan bir sıra ölkələr tərəfindən də tətbiq edilir. "Wassenaar Razılaşması" həmçinin *ikili istifadə üçün nəzərdə tutulan ənənəvi malların* siyahısını da təşkil edir.

Qeyri-ənənəvi ikili təyinatlı mallar. *Qeyri-ənənəvi ikili təyinatlı mallar üçün xüsusi təyinatlı ixrac nəzarəti rejimləri* mövcuddur. "Nüvə Təchizatçıları Qrupu", "Avstraliya Qrupu" və "Raket Texnologiyasına Nəzarət Rejimi" ("The Nuclear Suppliers Group", "The Australia Group" and "The Missile Technology Control Regime") müvafiq olaraq nüvə, bioloji və kimyəvi silahların və KQS yüklərini daşıya bilən ballistik raketlərin tətbiqləri ilə məşğul olur. Bütün bu rejimlər özlərinin ikili təyinatlı mallarının siyahılarını tərtib edirlər.

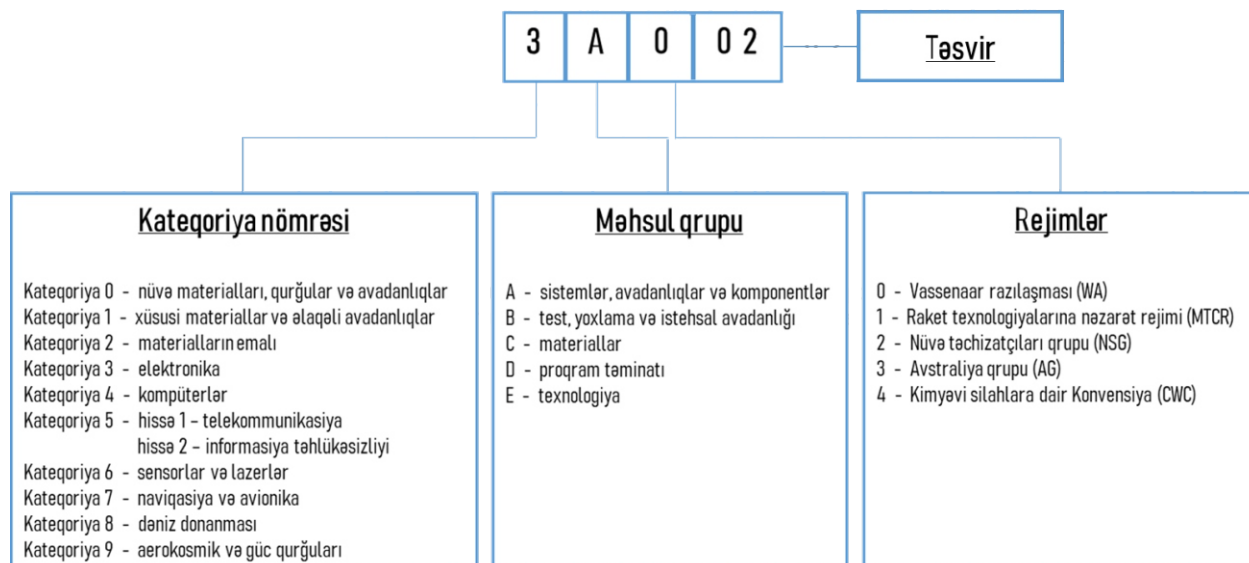
Hərbi təyinatlı mallar. *Hərbi təyinatlı mallara* ümumi şəkildə misal olaraq silahlar, silah sistemləri, belə sistemlər üçün texnologiya və proqram təminatı və xüsusi olaraq hərbi məqsədlər üçün nəzərdə tutulmuş digər avadanlıqlar göstərilə bilər. Bu malların siyahısı ML1-dən ML22-yə qədər konkret kateqoriyalara (mal mövqelərinə) bölünür (Cədvəl 2). Müvafiq siyahı bir qayda olaraq, aksesuarlar və/və ya komponentlər və onlarla əlaqəli avadanlıq da daxil olmaqla, hərbi təyinatlı malların ətraflı təsvirlərini verir. *Hərbi təyinatlı malların siyahısına* silahlar, sursatlar, bombalar, tanklar, vizual görüntü cihazları və kimyəvi maddələr kimi mallar daxildir. O, əsasən hərbi məqsədlə istifadə üçün xüsusi hazırlanmış və ya modifikasiya olunmuş əşyalar, avadanlıqlar, komponentlər, proqram təminatı və texnologiyalardan ibarətdir.

Cədvəl 2. Hərbi təyinatlı malların kateqoriyaları

Kateqoriya kodu	Təsvir
ML1	Kiçik çaplı silahlar
ML2	İri çaplı silahlar və proyektorlar
ML3	Silah və partlayıcıların quraşdırılması üçün qurğular
ML4	Bombalar, raketlər, digər partlayıcı qurğular və müvafiq avadanlıqlar
ML5	Yanğına nəzarət və müvafiq xəbərdaredici avadanlıqlar
ML6	Yerüstü nəqliyyat vasitələri (texnika) və komponentləri
ML7	Kimyəvi və ya bioloji toksik maddələr və əlaqədar avadanlıqlar
ML8	Partlayıcı maddələr, raket yanacağı, yanacaq və əlaqəli maddələr
ML9	Hərbi dəniz gəmiləri və komponentləri
ML10	Hərbi hava gəmiləri və komponentləri
ML11	Hərbi təyinatlı elektron avadanlıqlar
ML12	Yüksək sürətli kinetik enerjili silahlar
ML13	Zirehli və qoruyucu avadanlıqlar
ML14	İxtisaslaşdırılmış hərbi təlim avadanlığı
ML15	Vizual təsvir və ya əks tədbir avadanlığı
ML16	Hərbi əşyalarda istifadə üçün aralıq məhsullar
ML17	Müxtəlif avadanlıqlar və materiallar
ML18	Hərbi texnika üçün istehsal avadanlığı
ML19	İstiqamətləndirilmiş enerjili silah sistemləri
ML20	Kriogen və yüksək keçiricili avadanlıq
ML21	Hərbi mallar üçün xüsusi proqram təminatı
ML22	Hərbi mallar üçün xüsusi texnologiya

İkili təyinatlı malların siyahısı. *İkili təyinatlı malların siyahısına* kommersiya məqsədləri üçün nəzərdə tutulmuş, lakin hərbi məqsədlər üçün və ya potensial olaraq KQS-lərin prekursorları və ya komponentləri kimi istifadə oluna bilən geniş çeşiddə mallar daxildir. İkili təyinatlı malların siyahısı üzrə sadalanan mallar və texnologiya üçün beşrəqəmli hərf-rəqəm kodu istifadə olunur (Diaqram 1). Bu kod kateqoriyanı (0-dan 9-dək olmaqla, 10 kateqoriyaya bölünür), subkateqoriyanı (5 məhsul qrupuna bölünür: A, B, C, D və E), müvafiq beynəlxalq ixrac nəzarəti rejimlərini (5 rejimə bölünür - 0: WA, 1: MTCR, 2: NSG, 3: AG, 4: CWC) və son nömrə isə malın təsvirini göstərir.

Diagram 1. İkili təyinətli malların kodlaşdırma sisteminin strukturu

STRATEJİ MALLARIN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ SXEMİ

Verilmiş malın strateji mal olub-olmadığını müəyyən etmək üçün ilk əvvəl malların texniki xüsusiyyətləri strateji malların siyahılarında verilmiş təsvirlərlə müqayisə edilməlidir. Malın strateji mal olub-olmadığı həmin mal üçün lisenziya (icazə) tələbinin olması ilə müəyyən olunur. Əgər malların adı siyahılarda aşkar olunmursa və bu səbəbdən də ona nəzarət edilmirsə, malların ixrac edilməli olduğu barədə gömrük və digər aidiyyəti orqanlara məlumat verilməsi faydalı ola bilər. Müvafiq mallara lisenziya tələb olunmadığını təsdiq etmək üçün bəyannamə tələb oluna bilər.

Beynəlxalq praktikada məhsulların strateji məhsullara aid olub-olmamasının müəyyən edilməsi ümumi şəkildə 5 mərhələli prosedur ilə müəyyən olunur. Qeyd olunan mərhələlər üzrə atılacaq konkret addımların təfərrüatları aşağıdakı sxemdə təsvir olunmuşdur (cədvəl 3).

Cədvəl 3. Strateji malların müəyyən edilməsi sxemi

Prosedurun mərhələləri	Aydınlaşdırılan məsələlər/suallar
1. Məhsulun başa düşülməsi	Verilmiş məhsul nə məhsuldur?
	Məhsulun funksiyası və tətbiqi hansılardır?
	Bu, bütöv sistem, avadanlıq və ya xammaldır?
2. Xüsusi olaraq hərbi istifadə üçün hazırlanması və ya modifikasiya olunmasının müəyyən edilməsi	Əgər elədirsə, Hərbi mallar siyahısına bax
	Əks halda, İkili mallar siyahısına bax
3. Mümkün kateqoriya kodlarının müəyyən olunması	Əgər mal xüsusi olaraq hərbi istifadə üçün nəzərdə tutulubsa və ya dəyişdirilibsə, mümkün kateqoriya kodlarını müəyyən etmək üçün istinad kateqoriya kodlarından istifadə edin
	Əgər mal xüsusi olaraq hərbi istifadə üçün nəzərdə tutulmayıbsa və ya dəyişdirilməyibsə, mümkün kateqoriya kodlarını müəyyən etmək üçün istinad kateqoriya nömrələrindən və məhsul qruplarından istifadə edin
	Malın xüsusiyyətlərini mümkün kateqoriya kodlarının təsviri ilə müqayisə edin və müvafiq qeydlərə və təriflərə istinad edin
	Mümkün kateqoriya kodu yoxdursa, mal strateji mal deyildir
4. Malın bəyan olunmuş xüsusiyyətlərə uyğunluğunun müəyyən edilməsi	Cavab müsbətdirsə, mal strateji maldır (müvafiq istisna qeydi olmadıqda)
	Əks halda, mal strateji mal deyildir
5. İstisnalar barədə qəbul olunan qeydlərin olub-olmaması	Cavab müsbətdirsə, mal strateji mal deyildir
	Əks halda, mal strateji maldır

**STRATEJİ MALLARLA TİCARƏTƏ NƏZARƏT
 SİSTEMLƏRİNİN ƏSAS ELEMENTLƏRİ**

SMTN üzərində dövlətlərin beynəlxalq öhdəlikləri müxtəlif dövlət orqanlarının, xüsusilə lisenziya və ya icazə verən bir və ya bir neçə təşkilatın və hüquq mühafizə orqanının iştirakı (əksər halda idarələrarası işçi qrupları və komissiyalar ilə qarşılıqlı əlaqədə) ilə milli qanunvericilik və normativ aktlar əsasında icra olunmalıdır. Milli qanunlar və normativ aktlar (nəzarət siyahıları daxil olmaqla) hər bir ölkənin (i) *strateji mal olaraq nəzərdən keçirdiyi mallar dairəsini* (bir qayda olaraq, nəzarət olunan mallar kateqoriyasına və müəyyən şəraitdə siyahıya daxil edilməmiş mallar üzərində dövlət nəzarətini həyata keçirməyə imkan verən ümumi kateqoriyaya bölünür), (ii) *lisenziyalaşdırma rejimini*, (iii) *hüquq pozuntularının kateqoriyalarını*

və (iv) belə pozuntulara görə cəza tədbirlərini müəyyən edir.

Düzgün fəaliyyət göstərən SMTN sistemində ticarət sövdələşmələrinin iştirakçıları zərurət olduğu halda icazə və ya lisenziyanın alınması üçün ərizə ilə müraciət edir və bununla da ticarətə nəzarət üzrə öhdəliklərini aktiv icra etməklə kommersiya əməliyyatlarını davam etdirir. Lakin qanuna heç də həmişə riayət olunmur və hüquq mühafizə orqanları müvafiq hüquq pozuntularını aşkar etməli, aradan qaldırmalı və ideal halda qarşısını almalıdır. SMTN sahəsində hüquq pozuntuları ilə effektiv mübarizə aparılması məqsədilə inzibati, eləcə də cinayət məsuliyyətinə cəlb olunma tədbirləri tələb olunur.

SMTN-də gömrük nəzarəti orqanlarının xüsusi rolu. SMTN "ümumdövlət" yanaşmasını tələb edir ki, burada *gömrük nəzarəti orqanları* mühüm rol oynayır. SMTN-nin əsasında gömrük orqanlarının risk qiymətləndirməsi, hədəfli obyektlərin aşkar olunması, yoxlama və auditin aparılması kimi əsas funksiyaları yerləşir. Bu funksiyaları yerinə yetirməklə gömrük orqanı malların transsərhəd hərəkəti zamanı milli qanunlara və normativ aktlara riayət olunmasını təmin edir.

Gömrük nəzarəti orqanları qanunvericiliyin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq, icra vəzifələrinə və səlahiyyətlərinə malik ola və ya olmaya bilər, lakin onlar yüklərin aşkar edilməsi, yoxlanılması və saxlanması üzrə fundamental hüquqi səlahiyyətləri əsasında SMTN-nin həyata keçirilməsində əsas rol oynayır. Müvafiq səlahiyyətləri ilə gömrük orqanları digər orqanların tələbi əsasında yükü saxlaya bilər. Bu, bir qayda olaraq, strateji malların beynəlxalq daşımalarının lisenziya və ya icazə verən təşkilatın icazəsini tələb etdiyi hallarda SMTN məsələsinə aid olunur. Bu isə SMTN-nin həyata keçirilməsində gömrük orqanlarının işindən mühüm əhəmiyyəti təsdiq edir, eyni zamanda lisenziya və ya icazə verən təşkilat pozuntunun olub-olmadığına dair təsdiqini gömrük əməkdaşlarına bildirməlidir. Buna baxmayaraq, gömrük qaydalarının pozulması, məsələn, bəyannamədə səhv məlumatın verilməsi malların saxlanması və müsadirəsi üçün kifayət qədər əsas və şübhəli yüklərin aşkar edilməsinin effektiv üsulu hesab oluna bilər. Gömrük əməkdaşlarının digər orqanın adından malı müsadirə etməsindən sonra müvafiq iş sonrakı baxış və qərar qəbulu üçün ötürülə bilər. Bu səbəbdən, SMTN-nin effektivliyini təmin etməkdən ötrü gömrük orqanı ilə digər tənzimləyici, istintaq və hüquq mühafizə orqanları arasında sıx əməkdaşlıq münasibətləri qurmaq lazımdır.

Beynəlxalq öhdəliklərin icrasının təmin olunmasından əlavə, etibarlı ticarət əməkdaşlığının dəstəklənməsi və strateji malların tədarükçülərinə etibarın təmin olunmasında *ticarət nəzarəti tədbirləri* də əhəmiyyətlidir. Bu baxımdan, ticarət nəzarəti tədbirləri normativ hüquqi uyğunluğun təmin olunması və iş proseslərinin optimallaşdırılması üçün zəruridir. Hansı malların strateji mal hesab olunmasından asılı olmayaraq, dövlət səviyyəsində öhdəliklərin qəbulundan və müəyyən mallara nəzarət siyasətinin tətbiq olunmasından sonra gömrük orqanları belə nəzarəti təmin etməli olacaqlar.

SMTN-nin həyata keçirilməsində gömrük orqanının rolu əsas hüquqi səlahiyyətlərinin (audit, yoxlamalar, saxlama, malların müsadirəsi, cəza tədbirləri və s.) reallaşdırılması qabiliyyətindən asılıdır.

STRATEJİ MALLARLA TİCARƏTƏ MİLLİ NƏZARƏT MEXANİZMİ

Azərbaycan Respublikasında ixrac nəzarəti sisteminin strukturu. KQS-lərin və onların çatdırılma vasitələrinin yayılmaması üzrə dövlət maraqlarının qorunması və beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsi məqsədilə ölkədə milli ixrac nəzarəti sistemi yaradılmış və fəaliyyət göstərir. Çoxfaktorlu və spesifik olması səbəbindən ixrac nəzarəti ölkədə bir çox nazirlik və idarələrin məsuliyyət sahəsinə daxil edilmiş və siyasətin işlənilib hazırlanmasından tutmuş gömrük nəzarətinin həyata keçirilməsi və hüquqpozumaların araşdırılmasına qədər müxtəlif xarakterli funksiyaların icrasını tələb edir.

Milli qanunvericiliyə əsasən, Azərbaycan Respublikasının hərbi sahədə milli təhlükəsizliyinə əsas təhdidlər sırasında (i) ölkəyə qarşı kütləvi qırğın silahlarının tətbiqi və ya tətbiqinin mümkünlüyü və (ii) kütləvi qırğın silahlarının komponentlərinin və texnologiyalarının, onları hədəfə çatdırma vasitələrinin, yeni hərbi istehsalat texnologiyalarının yayılmasında ölkə

ərazisinin tranzit kimi istifadə edilməsi cəhdləri müəyyən edilmiş və belə təhdidlərin qarşısının alınması müvafiq sahədə milli təhlükəsizliyin təmin olunması üçün görülən əsas tədbirlər sırasına daxil edilmişdir. [6]

Gömrük orqanları üçün müəyyən olunmuş *vəzifələrdən biri* də qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada *ixrac nəzarətini həyata keçirmək*, o cümlədən belə nəzarəti həyata keçirmək məqsədilə malların gömrük sərhədindən keçirilməsi barədə *məlumatları toplamaq və təhlil etməkdir*. [4]

Gömrük orqanları *ixrac nəzarətinə düşən malların* gömrük sərhədindən qeyri-qanuni keçirilməsinin, o cümlədən bu malların ixracına qadağa və məhdudiyət qoyulmuş dövlətlərə və son istifadəçilərə ixracının qarşısını alırlar. [4] Həmçinin malların gömrük nəzarəti və rəsmiləşdirilməsi, eləcə də təsnifatı məqsədilə xüsusi biliklərin tələb olunduğu hallarda tətbiqi nəzərdə tutulan gömrük ekspertizasının müvafiq məqsədləri ixrac nəzarəti tələblərini əsas etibarilə əhatə edir. Belə ki, ölkədə gömrük ekspertizasının məqsədləri [4] (i) malların tərkibinin və texniki göstəricilərinin müəyyən edilməsi, (ii) malların xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasına uyğun olaraq aidiyyətinin, təsnifat kodunun müəyyən edilməsi və eyniləşdirilməsi, (iii) malların mənşə ölkəsinin, emal prosesində hasilat normalarının, istehsal tarixinin və keyfiyyətinin müəyyən edilməsi, (iv) ixrac nəzarətinə düşən malların ikili təyinatlı olmasının yoxlanılması, (v) malların kimyəvi və mineraloji tərkibinin müəyyən edilməsi, (vi) ekoloji baxımdan təhlükəli, tərkibində ozondağıdırıcı maddələr olan malların və tullantıların müəyyən edilməsi, (vii) radiasiya təhlükəsi olan malların müəyyən edilməsi, (viii) malların gömrük dəyərinin təyin olunması və (ix) malların tarixi və sənətsünaslıq baxımından dəyərliliyinin müəyyən edilməsindən ibarətdir.

Həmçinin *sərhəd mühafizə orqanlarının vəzifələrindən biri* də narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv, partlayıcı maddələrin və qurğuların, hərbi texnikanın, odlu silah və döyüş sursatının, *nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının, kütləvi qırğın silahlarının hazırlanmasında istifadə oluna bilən materialların və avadanlıqların*, eləcə də mülki dövriyyəsi qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılmış digər əşyaların Azərbaycan Respublikası dövlət sərhədinin buraxılış məntəqələrindən qanunsuz keçirilməsinin və kənardan Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədindən keçirilməsinin qarşısını almaq üçün tədbirlər görməkdir. [7]

Ölkədə *ixrac nəzarətinin* həyata keçirilməsinin bəyan olunmuş *məqsədləri* aşağıdakılardır:

1. müvafiq sahədə *dövlətin milli təhlükəsizliyinin* təmin edilməsi;
2. müvafiq sahədə *dövlətin siyasi, hərbi və iqtisadi maraqlarının* təmin edilməsi;
3. dövlətin tərəfdar çıxdığı kütləvi qırğın və başqa növ silahların yayılmaması barədə dövlətlərarası *beynəlxalq müqavilələr üzrə öhdəliklərə* riayət edilməsi;
4. kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması rejimi çərçivəsində nəzarətə düşən malın (eləcə də işin, xidmətin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin) *son istifadəçisinin, aralıq tərəflərin və texnologiya saviyyəsinin* yoxlanılması;
5. ixrac nəzarəti haqqında qanunvericiliyə, habelə ixrac nəzarəti siyasətinin aparılmasına dair *məlumatların açıqlığının* təmin olunması.

İxrac nəzarəti üzrə milli qanunvericilik (i) ixrac nəzarətinə düşən malların - (işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin) (İNDM) *ixracı, idxalı, təkrar ixracı, təkrar idxalı, tranziti* və xarici iqtisadi fəaliyyətin *digər əməliyyatlarına tətbiq edilir*. İxrac nəzarəti həmçinin hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən aparılan əməliyyatlar və ya bağlanmış müqavilələrin hərbi baxımdan həssas olan malların yayılmasına imkan yaratdığı və dövlətin milli təhlükəsizliyinə və maraqlarına zərər gətirdiyi hallarda tətbiq edilir.

Ölkəmizin ixrac nəzarəti sistemi - ixrac nəzarətinə düşən malların (işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin) *ixracı, idxalı, təkrar ixracı, təkrar idxalı, tranziti əməliyyatlarının* aparılması qaydalarını müəyyən edir.

Azərbaycan Respublikasının *ixrac nəzarəti sistemini* aşağıdakı elementlər ilə xarakterizə etmək olar:

1. İxrac nəzarəti üzrə *qanunvericilik* aktları;
2. Nəzarət olunan *malların əhatə dairəsinin (İNDM siyahısının)* müəyyən edilməsi;
3. İNDM-in ayrı-ayrı dövlətlərə *ixrac rejimlərinin (ixrac gömrük prosedurlarının)* müəyyən edilməsi və *belə rejimlərə (gömrük prosedurlarına) riayət edilməsinə nəzarət*;
4. İNDM-in ixracının, idxalının, təkrar ixracının, təkrar idxalının, tranzitinin *xüsusi icazə* əsasında həyata keçirilməsi;
5. *Xüsusi icazə verilməsindən əvvəl və sonra İNDM üzrə xarici iqtisadi əməliyyatların aparılmasına nəzarət, o cümlədən ikili təyinatlı malların sifariş (bəyan) edilmiş məqsədlər üçün istifadəsinə nəzarət*;
6. *İstehsalçı hüquqi şəxslərin daxili ixrac nəzarəti*;
7. *Sərhəd və gömrük nəzarəti*;
8. *Daxili əməkdaşlığın təmin olunması və fəaliyyətlərin əlaqələndirilməsi* (ixrac nəzarəti üzrə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi);
9. *Beynəlxalq əməkdaşlığın yaradılması* (beynəlxalq təşkilatlarla və xarici dövlətlərin ixrac nəzarəti orqanları ilə məlumat mübadiləsinin və digər qarşılıqlı əlaqələrin yaradılması);
10. *İctimai məlumatlılığın təmin olunması* (ixrac nəzarəti sisteminin fəaliyyətinə dair ictimaiyyətə ümumi və spesifik məlumatın verilməsi);
11. İxrac nəzarəti sisteminin fəaliyyəti barədə *ictimai rəyin öyrənilməsi*.

Ölkədə SMTN-nin təmin olunmasının birinci addımı müvafiq sahə üzrə fəaliyyəti tənzimləyən əsas qanunvericilik aktlarının 2004-cü ildən formalaşdırılması ilə başlamışdır. Hazırda *milli ixrac nəzarəti aşağıdakı əsas qanunvericilik aktları ilə tənzimlənir*:

- İxrac nəzarəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (№772-IIQ, 26.10.2004);
- "İxrac nəzarəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (№167, 29.12.2004);
- "İxrac nəzarəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2004-cü il 29 dekabr tarixli, 167 nömrəli Fərmanına uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarları əsasında təsdiq edilmiş aşağıdakı normativ xarakterli aktlar:
  - İxrac nəzarətinin aparılması Qaydaları (№230, 15.12.2005);
  - "İxrac nəzarətinə düşən malların nomenklaturuna uyğun, habelə işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş siyahısındakı malların (işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin) kateqoriyaları və bölmələri üzrə xüsusi icazə verən, ixrac nəzarətini, xüsusi icazə verilməsindən əvvəl və sonra yoxlamaları, ikili təyinatlı malların sifariş edilmiş məqsədlər üçün istifadə olunmasına nəzarəti həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanlarının Siyahısı" (№230, 15.12.2005);
  - İxrac nəzarətinə düşən malların (işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin) ayrı-ayrı dövlətlərə ixrac gömrük prosedurları (№230, 15.12.2005);
  - "İxrac nəzarətinə düşən mallar (işlər, xidmətlər, əqli fəaliyyətin nəticələri) üzrə xüsusi icazənin verilməsi Qaydaları" (№230, 15.12.2005);
  - "İxrac nəzarətinə düşən mallar (işlər, xidmətlər, əqli fəaliyyətin nəticələri) üzrə xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsinə xüsusi icazənin verilməsindən əvvəl və sonra yoxlamaların aparılması Qaydası" (№230, 15.12.2005);
  - "İkili təyinatlı mallardan (işlərdən, xidmətlərdən, əqli fəaliyyətin nəticələrindən) sifariş edilmiş məqsədlər üçün istifadə olunmasına nəzarətin həyata keçirilməsi Qaydası" (№230, 15.12.2005);
  - "İxrac nəzarətinə düşən malların nomenklaturuna uyğun kodlar üzrə, habelə işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin Siyahısı (№42, 09.02.2006).
- İxrac Nəzarəti üzrə Komissiyanın və idarələrarası ekspertlər qrupunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (№1839, 19.12.2006);
- Gömrük Məcəlləsi (24.06.2011);
- "Lisenzialar və icazələr haqqında" Qanun (№176-VQ, 15.03.2016).

İNDM-lərin ayrı-ayrı dövlətlərə ixrac gömrük prosedurlarına uyğun olaraq, ayrı-ayrı ölkələrlə ixrac nəzarətinə düşən mallar üzrə xarici iqtisadi əməliyyatlar dövlətin milli təhlükəsizliyinin, siyasi, hərbi və iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi, Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı kütləvi qırğın və başqa növ silahların yayılmaması barədə dövlətlərarası beynəlxalq müqavilələr üzrə öhdəliklərə riayət edilməsi şərtilə həyata keçirilə bilər.

İxrac nəzarəti rejimini pozan hər hansı bir ölkə ilə ixrac nəzarətinə düşən mallar üzrə bağlanmış müqavilə üzrə xarici iqtisadi əməliyyatların həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun müvəqqəti və ya tam dayandırılı bilər.

İNDM-lərin qadağa və məhdudiyət qoyulmuş dövlətlərə, son istifadəçilərə ixracına, eləcə də bu məqsədlə Azərbaycan Respublikasının ərazisindən tranzit ərazi kimi istifadə edilməsinə yol verilmir. Ölkə ərazisindən tranzit ərazisi kimi istifadə etməklə, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə toxunan ölkələrin ərazilərinə, habelə əks istiqamətdə malların keçirilməsinə yol verilmir.

Həmçinin İNDM-lərin ayrı-ayrı dövlətlərə ixrac gömrük prosedurlarına əsasən, hər hansı bir dövlətlə KQS-lərin yaradılmasında, daşınmasında istifadə edilə bilən mallar üzrə xarici iqtisadi əməliyyatların aparılmasına yol verilmir^v. Atom enerjisindən yalnız dinc məqsədlər üçün istifadə edilməsi nəzərdə tutulan ixrac nəzarətinə düşən mallar üzrə xarici iqtisadi əməliyyatlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun həyata keçirilə bilər^{vi}. Kimyəvi maddələrin tərkibində olan qarışıqların xüsusi çəkisindən asılı olaraq, həmin maddələrlə bağlı xarici iqtisadi əməliyyatların aparılmasına nəzarət edilir.^{vii} Bioloji və toksin silahların hazırlanmasında, istehsalında istifadə edilməsi ehtimalı ola bilən ikili təyinatlı mallar üzrə xarici iqtisadi əməliyyatların aparılması həmin malların təyinatına zəmanət və nəzarət olduğu təqdirdə həyata keçirilə bilər^{viii}.

Milli qanunvericiliyə əsasən, İNDM-lərin ixracı, idxalı, təkrar ixracı, təkrar idxalı, tranziti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən mülkiyyət və təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, hüquqi şəxslər və hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərə (*bundan sonra - sifarişçilər*) xüsusi icazənin verilməsi əsasında onlar tərəfindən icazədə göstərilən əməliyyatlar həyata keçirilə bilər [2].

Xüsusi icazənin sahibi verilən xüsusi icazədən (xüsusi icazənin surətindən) yalnız özü istifadə edə bilər, onu başqa şəxslərə verə bilməz və bu xüsusi icazənin qüvvəsi xüsusi icazə sahibinin təsisçisi olduğu hüquqi şəxslərə, xüsusi icazənin sahibi ilə birgə fəaliyyət, o cümlədən onunla əməkdaşlıq barədə bağlanmış müqavilə əsasında fəaliyyət göstərən başqa şəxslərə şamil edilmir.

Xüsusi icazə almaq üçün sifarişçilər İNDM-lərin kateqoriyaları və bölmələri üzrə xarici iqtisadi əməliyyatların növlərindən asılı olaraq, müvafiq dövlət orqanlarına (i) xüsusi icazə almaq üçün ərizə (sifariş), (ii) malların kateqoriyalarından asılı olaraq, ərizəyə (sifarişə) əlavə olunması nəzərdə tutulan sənədlər və (iii) sifarişçilərin (ərizəçilərin) vergi orqanları tərəfindən uçota alınması haqqında şəhadətnamənin surətini təqdim etməlidirlər.

Xüsusi icazə verilməsindən imtina aşağıdakı hallarda ola bilər:

■ dövlətin milli təhlükəsizliyinə, siyasi, hərbi və iqtisadi maraqlarına zərər gətirə bildiyi halda;

■ riskli ölkələr, şəxslər və mallarla əlaqənin (və ya belə ehtimalın) olması hallarında:

■ ölkənin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr üzrə öhdəliklərə riayət olunmaması ehtimalı olduqda;

■ İNDM-in ixracına qadağa və ya məhdudiyət qoyulmuş dövlətlər və son istifadəçilər olduqda;

■ təyinat ölkəsi Azərbaycan Respublikasının qarşısında öz öhdəliklərini yerinə yetirmədikdə;

■ ölkə ərazisindən tranzit ərazisi kimi istifadə etməklə dövlətin milli təhlükəsizliyinə toxunan ölkələrin ərazilərinə, habelə əks istiqamətdə malların keçirilməsi ehtimalı olduqda;

■ ixrac olunan malların KQS-lərin yaradılmasında istifadə edilməsi ehtimalı və yaxud

təyinat ölkəsinin həmin silahların yaradılmasında və istehsalında marağı olduğu halda;

■ sövdələşmələrdə iştirak edən vasitəçilər tərəfindən ixrac nəzarəti haqqında qanunvericiliyin tələblərinə riayət edilməməsi ehtimalı olduqda və yaxud onların hüquq pozuntuları etmiş şəxslərlə və ya terrorçu təşkilatlarla əlaqə ehtimalı olduqda;

■ ərizəçi (sifarişçi) tərəfindən doğru olmayan məlumatlar təqdim edildiyi aşkar olunduqda;

■ sövdələşmələrdə digər faktlar aşkar edildikdə.

Xüsusi icazə müvafiq dövlət orqanları tərəfindən rəsmiləşdirilir. Nazirlər Kabineti tərəfindən verilən xüsusi icazə aidiyyəti dövlət orqanlarının rəyləri və vəsətəti əsasında Nazirlər Kabinetinin reqlamentinə uyğun olaraq rəsmiləşdirilir. Ölkə ərazisindən müvafiq malların tranziti üzrə xüsusi icazə xarici ölkələrin diplomatik missiyalarının rəsmi müraciəti ilə Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin vəsətəti və aidiyyəti dövlət orqanlarının rəyləri əsasında verilir. Rəsmiləşdirilmiş xüsusi icazənin surəti ixrac nəzarəti haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq nəzarətin aparılması üçün müvafiq dövlət orqanlarına göndərilir.

Xüsusi icazənin müddəti müvafiq xarici iqtisadi əməliyyatın həyata keçirilmə müddəti ilə müəyyən edilir (1 ildən artıq olmamaq şərtilə). Müqabil tərəflə bağlanmış müqavilələrin mərhələlərlə yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulduqda xüsusi icazədə həmin mərhələlərin yerinə yetirilməsi müddətləri göstərilir. Xüsusi icazənin qüvvədə olma müddətinin uzadılması onun verilməsi üçün müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Xüsusi icazə verən dövlət orqanları xüsusi icazənin fəaliyyətini aşağıdakı 4 halda dayandırma səlahiyyətinə malikdir:

■ sifarişçi tərəfindən müvafiq ərizə təqdim edildikdə;

■ müvafiq dövlət orqanları tərəfindən xüsusi icazə sahibinin fəaliyyəti dayandırıldıqda;

■ xüsusi icazə sahibinin müflisləşməsi faktı təsdiq olunduqda;

■ xarici iqtisadi əməliyyat növünün həyata keçirilməsi üçün tələb olunan şərtlərin pozulduğu aşkar edildikdə.

Xüsusi icazənin fəaliyyəti dayandırıldıqda, xüsusi icazəni verən dövlət orqanı bu barədə bir gün müddətində xüsusi icazə sahibinə yazılı surətdə bildiriş göndərir və ixrac nəzarətini apanan müvafiq dövlət orqanlarını məlumatlandırır. Xüsusi icazənin dayandırılmasına səbəb olan hallar dəyişildikdə, xüsusi icazə sahibinin müraciətinə əsasən xüsusi icazə həmin icazəni verən dövlət orqanı tərəfindən bərpa edilə bilər və müvafiq dövlət orqanlarına xüsusi icazənin fəaliyyətinin bərpası barədə məlumat verilir.

Xüsusi icazəni verən dövlət orqanları tərəfindən xüsusi icazə aşağıdakı hallarda ləğv edilir:

■ sifarişçi tərəfindən müvafiq ərizə təqdim edildikdə;

■ xüsusi icazənin verilməsi üçün təqdim edilən sənədlərdə düzgün olmayan məlumatlar və xüsusi icazənin verilməsinə imtina üçün əsas olan yeni faktlar aşkar edildikdə;

■ sifarişçi ixrac nəzarəti haqqında milli qanunvericiliyi pozduqda;

■ məhkəmənin qərarı olduqda;

■ verilmiş xüsusi icazə itirildikdə;

■ hüquqi şəxs ləğv edildikdə və fərdi sahibkara verilən şəhadətnamə qüvvədən düşdükdə.

Xüsusi icazəni verən dövlət orqanı xüsusi icazənin ləğv edilməsi haqqında qərar qəbul etdiyi andan bir gün müddətində yazılı şəkildə xüsusi icazənin sahibinə məlumat göndərməklə xüsusi icazəni geri alır. Müvafiq dövlət orqanı verdiyi, qeydə aldığı, fəaliyyətini dayandırdığı, bərpa etdiyi və ləğv etdiyi xüsusi icazələrin reyestrini aparır.

İNDM üzrə xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsinə xüsusi icazə verilməzdən əvvəl və sonra müvafiq dövlət orqanları tərəfindən yoxlamalar aparılır.

İxrac nəzarəti qanunvericiliyinə uyğun olaraq, müvafiq yoxlama prosesi ümumiləşmiş şəkildə (i) xüsusi icazənin alınması üçün təqdim olunmuş sənədlərin və həmin sənədlərdə göstərilən məlumatların düzgünlüyünün, (ii) ərizəçinin (sifarişçinin) həqiqiliyinin, (iii) onun fəaliyyət növünün uyğunluğunun, (iv) xüsusi icazədə göstərilən şərtlərə riayət edilməsinin və (v) xarici iqtisadi əməliyyatların təyinatı üzrə həyata keçirilməsinin yoxlanmasından ibarətdir.

Xüsusi icazənin verilməsindən əvvəl yoxlamaların aparılması qaydası aşağıdakı kimidir. Xüsusi

icazə verən dövlət orqanı ona təqdim olunmuş sənədlərdə (i) məlumatların və texniki göstəricilərin düzgünlüyünü yoxlayır, (ii) xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsi üçün nəzərdə tutulmuş malların ixrac nəzarətinə düşən malların siyahısı ilə uyğunluğunu müəyyən edir.^{xi}

Müqabil tərəflə bağlanmış müqavilədə göstərilən malların ixrac nəzarətinə düşən malların siyahısına uyğunluğu müəyyən edildikdən sonra *xüsusi icazəni verən dövlət orqanı aşağıdakıları yoxlayır:*

- müqavilənin ərizədə (sifarişdə) göstərilən malların son istifadəsinə uyğunluğunu;
- müqavilənin ərizədə (sifarişdə) göstərilən malların son istifadəçisinə uyğunluğunu;
- əvvəl verilmiş xüsusi icazələrin və yaxud imtinaların olub-olmamasını;
- ərizəçinin (sifarişçinin) və müqabil tərəfin ixrac nəzarəti qanunvericiliyini pozduqlarına görə məsuliyyətə cəlb olunanların siyahısında və yaxud ixrac nəzarəti qanunvericiliyini pozan şəxslərin siyahısında olub-olmamasını;

- müqabil tərəf ölkəsinin KQS-lərin yayılmaması, nüvə sınaqlarının hərtərəfli qadağan edilməsi, kimyəvi və bioloji silahlar barədə konvensiyalara, beynəlxalq müqavilələrə qoşulub-qoşulmamasını, ixrac nəzarətinə düşən mallar üzrə hər hansı bir beynəlxalq ixrac gömrük prosedurunun iştirakçısı olub-olmamasını;

müqabil tərəf ölkəsinə BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının qərarı ilə embarqonun və yaxud müəyyən məhdudiyətlərin qoyulub-qoyulmamasını;

müqabil tərəf ölkəsində Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyin nəzarəti altında nüvə, radioaktiv mənbələri və materialları istehsal edən müəssisələrin olub-olmamasını (göstərilən müəssisələr barədə məlumat tələb olunduqda);

ölkə ərazisindən tranzit ərazi kimi istifadə etməklə, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyinə toxunan ölkələrin ərazilərinə, habelə əks istiqamətdə malların keçirilməsi ehtimalının olub-olmamasını.

Xüsusi icazənin verilməsindən əvvəl müvafiq məlumatların yoxlanılması nəticəsində xüsusi icazə verilə və ya belə icazənin verilməsindən imtina oluna bilər.

Yoxlamanın aparılması üçün xüsusi icazə sahibi müvafiq dövlət orqanlarının nümayəndələrini obyektlərə buraxmağa, zəruri normal şərait yaratmağa və tələb olunan sənədləri onlara təqdim etməyə borcludur. Yoxlama zamanı ortaya çıxan suallara dair xüsusi icazə sahibindən əlavə məlumatlar, arayışlar alın bilər. Yoxlamanın nəticələrinə dair pozuntuları və onların aradan qaldırılması müddəti göstərilməklə akt tərtib edilir, bir nüsxəsi xüsusi icazə sahibinə verilir və ona xəbərdarlıq edilir.

Yoxlamaların aparılması zamanı müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar edilmiş pozuntulara görə qanunvericiliyə uyğun olaraq xüsusi icazənin qüvvədə olması dayandırıla və ya ləğv edilə bilər, ixrac nəzarəti haqqında qanunvericiliyi pozan məsul şəxslərin məsuliyyətə cəlb olunması barədə vəsatət qaldırıla bilər.

Həmçinin ixrac nəzarəti haqqında qanunvericiliyə uyğun olaraq *ikili təyinatlı malların sifariş edilmiş məqsədlər üçün istifadə olunmasına nəzarətin aparılması* (i) həmin malların kütləvi qırğın silahları və onların çatdırılma vasitələrinin, digər silah növlərinin, hərbi texnikanın yaradılmasında və hazırlanmasında istifadə edilməsinin qarşısının alınmasından, (ii) mülki məqsədlər üçün istifadəsinin təmin edilməsinə nəzarətdən və (iii) bu sahədə müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsindən ibarətdir.

İkili təyinatlı malların sifariş edilmiş məqsədlər üçün istifadə olunmasına nəzarət aşağıdakı qaydada həyata keçirilir:

- ixrac nəzarətinə düşən ikili təyinatlı mallar üzrə xüsusi icazə vermiş müvafiq dövlət orqanı tərəfindən (i) son istifadə, (ii) son istifadəçi, (iii) tətbiq edilən texnologiyanın sifariş edilmiş məqsədlərə uyğunluğu yoxlanılır, (iv) istehsalat bazası barədə texniki məlumat alınır;

- kimyəvi maddələrin istehsalı, nüvə texnologiyası, radioaktiv maddələrin istifadəsi ilə bağlı aparılan elmi tədqiqat işlərinin sifariş edilmiş məqsədlərə uyğunluğu yoxlanılır;

- mikroorqanizmlər, insan həyatı və heyvanlar aləmi üçün təhlükəli olan patogenlər və toksinlər, prekursorlar və digər bioloji maddələrlə bağlı fəaliyyət, o cümlədən elmi tədqiqat

işlərinin aparılması üçün istifadə olunacaq avadanlıq, texnologiyanın bioloji materiallarla işlər üçün yararlılığı və bioloji mühafizənin təmin edilməsi yoxlanılır.

Azərbaycanın 16 dövlət orqanı və qurumu (i) ixrac nəzarətini və yoxlamalarını həyata keçirmə, (ii) xüsusi icazə vermə və (iii) rəy vermə səlahiyyətlərinə malikdir [2].

Cədvəl 4. Dövlət orqanları və qurumlarının ixrac nəzarəti üzrə səlahiyyətləri

#	Dövlət orqanları və qurumları	İxrac nəzarəti üzrə səlahiyyətlər		
		Nəzarət və yoxlama	Xüsusi icazə vermə	Rəy vermə
1	Nazirlər Kabineti		●	
2	Energetika Nazirliyi	●	●	●
3	Fövqəladə Hallar Nazirliyi	●	●	●
4	Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi	●	●	●
5	Müdafiə Sənayesi Nazirliyi	●	●	●
6	Səhiyyə Nazirliyi	●	●	●
7	Xüsusi Rabitə və İnformasiya Təhlükəsizliyi Dövlət Xidməti	●	●	●
8	Rəqəmsal İnkişaf və Nəqliyyat Nazirliyi	●	●	
9	Prezidentin Təhlükəsizlik Xidməti	●	●	
10	Əqli Mülkiyyət Agentliyi	●	●	
11	Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi	●	●	
12	Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti	●		●
13	Müdafiə Nazirliyi	●		●
14	Dövlət Sərhəd Xidməti	●		
15	Daxili İşlər Nazirliyi	●		
16	Milli Elmlər Akademiyası			●

Ölkədə ixrac nəzarətinin təmin olunması məqsədilə dövlət siyasətini həyata keçirən, müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətini əlaqələndirən (müvafiq Komissiyaya sədrlik və katiblik funksiyalarını həyata keçirir) və aidiyyəti üzrə xüsusi icazələr verən əsas səlahiyyətli orqan Nazirlər Kabinetidir. İxrac nəzarəti üzrə Komissiyanın tərkibinə daxil olan orqanlar və qurumlar (Xarici İşlər Nazirliyi istisna olmaqla) eyni zamanda müvafiq sahə üzrə nəzarət və yoxlama, xüsusi icazə və rəy vermə funksiyalarına malikdir.

İxrac nəzarəti sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini və müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsini təmin etmək məqsədilə 2006-cı ildə yaradılmış *İxrac nəzarəti üzrə Komissiyanın* [5] tərkibi ona rəhbərlik edən Sədrdən, 14 dövlət orqanı və qurumunu təmsil edən 14 yüksək vəzifəli şəxs olan üzvdən və katiblikdən ibarətdir. Komissiyaya Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin birinci müavini sədrlik edir. Komissiyanın katiblik funksiyasını Komissiyanın üzvü olan Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti Aparatının xarici iqtisadi əlaqələr şöbəsinin müdiri icra edir.

İxrac nəzarəti qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət tədbirləri. İxrac nəzarəti tələblərinə riayət olunmasını təmin etmək məqsədilə müvafiq qanunvericiliyi pozan Azərbaycan Respublikasının, habelə xarici ölkələrin hüquqi və fiziki şəxsləri milli qanunvericiliyə uyğun olaraq *inzibati və cinayət məsuliyyətinə* cəlb olunurlar [1].

Inzibati məsuliyyət tədbirləri ixrac nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinə mane olma hallarına münasibətdə tətbiq olunur:

- ixrac nəzarətinə düşən mallar (işlər, xidmətlər, əqli fəaliyyətin nəticələri) üzrə xarici

İqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsinə xüsusi icazə verilməsindən əvvəl və ya sonra yoxlamaların keçirilməsinə maneçilik törədilməsinə, yaxud yoxlayıcıların yoxlama yerinə buraxılmamasına (İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 602.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla) görə - fiziki şəxslər yüz manatdan yüz əlli manatadək məbləğdə, vəzifəli şəxslər üç yüz əlli manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir (İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 551.1-ci maddəsi);

■ ixrac nəzarəti məsələlərinə aid sənəd və məlumatların ixrac nəzarətini həyata keçirmək səlahiyyətinə malik olan orqanlara verilməməsinə (İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 602.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş hallar istisna olunmaqla) görə - fiziki şəxslər yüz manatdan yüz əlli manatadək məbləğdə, vəzifəli şəxslər üç yüz əlli manatdan beş yüz manatadək məbləğdə cərimə edilir (İnzibati Xətalər Məcəlləsinin 551.2-ci maddəsi).

Cinayət məsuliyyəti tədbirləri ixrac nəzarətinə aid sənəd və məlumatları yayma, ikili təyinatlı mallardan istifadə qaydalarını pozma, ixrac rejimini pozma halları üçün nəzərdə tutulmuşdur:

■ hüquqi və fiziki şəxslərdən alınmış ixrac nəzarətinə aid sənəd və məlumatların və ya onların məzmununun açıqlanması və ya üçüncü şəxslərə verilməsi - min beş yüz manatdan iki min beş yüz manatadək miqdarda cərimə və ya bir ilədək müddətə islah işləri və ya bir ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması ilə cəzalandırılır (Cinayət Məcəlləsinin 202-1.1-ci maddəsi);

■ eyni əməllər külli miqdarda ziyan vurmaqla törədildikdə - cinayət nəticəsində vurulmuş ziyanın iki misli miqdarında cərimə və ya iki ilədək müddətə islah işləri və ya eyni müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır (Cinayət Məcəlləsinin 202-1.2-ci maddəsi);

■ KQS-lərin, silahların, hərbi texnikanın və sursatların yaradılmasında və hazırlanmasında istifadə oluna bilən ikili təyinatlı mallardan (işlərdən, xidmətlərdən, əqli fəaliyyətin nəticələrindən) sifariş edilmiş məqsədlər üçün istifadə olunmaması dövlətin milli təhlükəsizliyi və maraqlarına zərər vurduqda - üç ildən altı ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır (Cinayət Məcəlləsinin 224-1-ci maddəsi);

■ ixrac nəzarətinə düşən malların (işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin), bu malların ixracına qadağan və ya məhdudiyət qoyulmuş dövlətlərə və son istifadəçilərə ixrac olunması - bir ildən iki ilədək müddətə islah işləri və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlığın məhdudlaşdırılması və ya iki ildən beş ilədək müddətə azadlıqdan məhrumetmə ilə cəzalandırılır (Cinayət Məcəlləsinin 224-2-ci maddəsi).

Azərbaycanın ixrac nəzarəti sistemini şərti olaraq aşağıdakı 5 blokda təsnifləşdirmək olar.

Birinci blok – ali qanunverici və onun icrasına nəzarət orqanları, eləcə də milli ixrac nəzarəti siyasətini həyata keçirən və əlaqələndirən orqanlarından ibarətdir. Onların sırasına Milli Məclis, Nazirlər Kabineti, İxrac nəzarəti üzrə Komissiya, nazirliklər və idarələr daxildir. Bu blok KQS-lərin yayılmaması və ixrac nəzarəti sahəsində ölkənin daxili və xarici siyasətini müəyyən edir, ixrac nəzarəti sahəsində qanunverici və normativ bazanı hazırlayır və onların icrasına nəzarət edir, eləcə də nəzarət olunan mal və texnologiyaların xarici şəxslərə ötürülməsi qaydalarını müəyyən edir.

İkinci blok – nazirliklər və idarələr, dövlət şirkətlərindən ibarətdir. Onlar nəzarət olunan məhsullarla xarici iqtisadi əməliyyatları həyata keçirən sənayenin müəyyən sahələrinin, dövlət müəssisə və təşkilatlarının maraqlarını təmsil edir və ixrac nəzarəti sistemində fəal rol oynayırlar. Nəzarət olunan müxtəlif təyinatlı mal və texnologiyaları hazırlayan və istehsal edən sənaye sahələrinin mütəxəssisləri qismində onların rəyi müvafiq mal və texnologiyaların xarici şəxslərə ötürülməsinin mümkün nəticələrinin qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Bu səbəbdən də nazirliklər və idarələr nəzarət siyahılarının formalaşdırılmasında, xüsusilə də milli təhlükəsizlik əhəmiyyətli məsələlərdə nəzarətə fəal cəlb olunurlar.

Üçüncü blok – hüquq mühafizə orqanları və milli təhlükəsizliyi təmin edən orqanlardan ibarətdir. İxrac nəzarəti sistemində onların funksiyaları effektiv ixrac nəzarətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan informasiyanın əldə olunması, ixrac nəzarəti sahəsində qanunvericiliyin və müəyyən olunmuş norma və qaydaların icrasına nəzarət edilməsi, cinayətlərin və hüquq pozuntularının qarşısının alınması və araşdırılmasının təmin

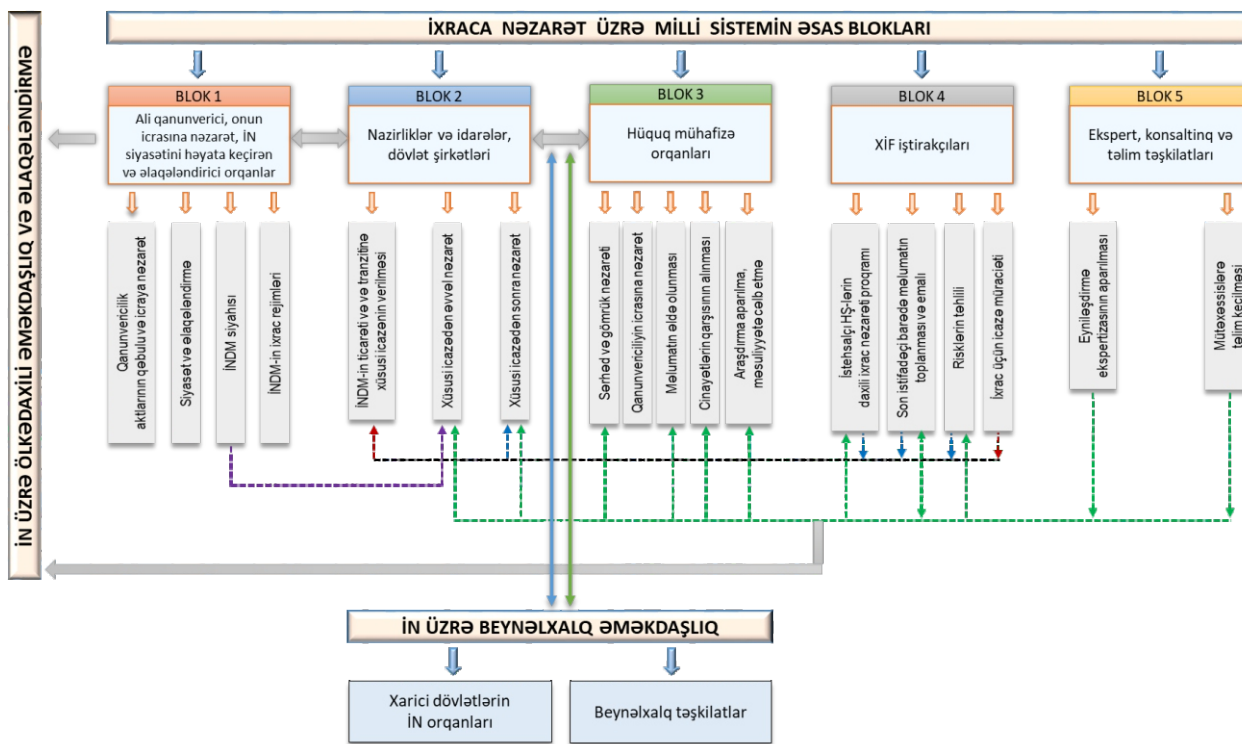
olunmasından ibarətdir.

Dördüncü blok – xarici iqtisadi fəaliyyət iştirakçılarından ibarətdir. Buraya nəzarət olunan məhsullarla xarici iqtisadi fəaliyyəti həyata keçirən müxtəlif mülkiyyət formalı müəssisələr, şirkətlər və firmalar, eləcə də fiziki şəxslər daxildir. Onlar eyniləşdirmə ekspertizasının həyata keçirilməsini təşkil edir, son istifadəçi haqqında informasiyanı toplayır və emal edir, diqqətin yayındırılması və keçid risklərini təhlil edir, "hərtərəfli nəzarət" çərçivəsində ixrac icazəsinin əldə edilməsinə müraciət olunmasının zəruriliyi barədə qərar qəbul edir, firmadaxili ixrac nəzarəti proqramlarını reallaşdırır və ixrac nəzarəti sferasında fəaliyyət göstərən əməkdaşlarına təlimlər təşkil edir.

Beşinci blok – ekspert, konsaltinq və təlim təşkilatlarından ibarətdir. Bu təşkilatların əsas vəzifəsi – mütəxəssislərə təlim keçməkdən eyniləşdirmə ekspertizasının aparılmasınadək ixrac nəzarəti sisteminin işinin gündəlik təmin olunmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının ixrac nəzarəti sisteminin strukturu aşağıdakı diaqramda ayəni təsvir olunmuşdur.

Diaqram 2. Azərbaycan Respublikasında ixrac nəzarəti sisteminin strukturu

Qeyd: İN – ixrac nəzarəti; İNDM – ixrac nəzarətinə düşən mallar; XİF – xarici iqtisadi fəaliyyət.

AZƏRBAYCANDA İXRAC NƏZARƏTİ SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

İxrac nəzarəti üzrə milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlar və təcrübə ilə müqayisəli təhlili əsasında müvafiq sahədə potensial olaraq təkmilləşdirilə bilən aşağıdakı məsələlər müəyyən olunmuşdur:

- İxrac nəzarəti üzrə mövcud qanunverici çərçivə mövcud olsa da, ikili təyinatlı malların KQS-lərin yayılması və yayılmasının maliyyələşdirilməsi aspektindən yoxlanılmasına dair aidiyyəti qurumlar arasında institutlaşmış qaydada əməkdaşlıq və məlumat mübadiləsi mexanizmi qənaətbəxş deyildir;

- 2006-cı ildə yaradılmış İxrac nəzarəti üzrə Komissiyaanın tərkibinin yenilənməsinə, eləcə də ixrac nəzarəti sahəsində müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi məqsədilə idarələrarası ekspertlər qrupu və onun fəaliyyətini tənzipləyən normativ hüquqi əsaslar formalaşdırılmasına zərurətin olması;

■ Milli qanunvericilikdə ixrac nəzarəti sistemində istehsalçı hüquqi şəxslərə münasibətdə daxili ixrac nəzarəti üzrə tələblər müəyyən olursa da, onun praktikada tətbiqi üzrə nümunəvi metodiki forması müəyyən olunmamışdır;

■ İxrac nəzarəti üzrə qanunvericilikdə istifadə olunan anlayışların (məsələn ixrac rejimi anlayışı, ixrac, təkrar ixrac, idxal, təkrar idxal və tranzitə bölgü və s.) digər sahəvi qanunvericilik aktlarında öz əksini ya tapmaması, yaxud da fərqli qaydada və ya ardıcılıqda əks olunması;

■ İxrac nəzarətinin təmin olunması üzrə effektiv daxili və xarici əməkdaşlıq imkanlarından kifayət qədər istifadə olunmaması;

■ Azərbaycanın ixrac nəzarəti üzrə müəyyən olunmuş malların siyahısının Avropa Komissiyası tərəfindən müəyyən olunmuş strateji malların siyahısı ilə uyğunsuz olması;

■ Qüvvədə olan milli qanunvericilikdə ixracının qadağan olunması barədə qərar qəbul olunduğu halda ikili təyinatlı mal tədarükçüləri üçün hər hansı kompensasiya ödənişləri mexanizminin nəzərdə tutulmaması.

Sözgedən məsələlər üzrə təkmilləşdirmələrin təmin olunması məqsədilə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur:

■ İxrac nəzarətini həyata keçirən dövlət orqanlarının sahəvi qanunvericilik aktlarının müvafiq sahəyə uyğunlaşdırılaraq təkmilləşdirilməsi;

■ İxrac nəzarətini həyata keçirən aidiyyəti qurumlar arasında institutlaşmış əməkdaşlıq mexanizminin, o cümlədən mərkəzləşmiş operativ məlumat sisteminin qurulması və məlumat mübadiləsinin genişləndirilməsi;

■ İxrac nəzarəti sahəsində müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyətinin effektiv əlaqələndirilməsini təmin etmək məqsədilə İxrac nəzarəti üzrə Komissiyanın tərkibinin və fəaliyyətinin yenilənməsi, idarələrarası ekspertlər qrupunun və onun fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi əsasların yaradılması;

■ Sanksiyalarla yanaşı, milli təhlükəsizlik maraqlarına zidd olan ixrac sövdələşmələrini aşkar etmək və qarşısını almaq məqsədilə dövlət orqanları və qurumları tərəfindən preventiv xarakterli tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğundur. Bu məqsədlə kəşfiyyat xidmətləri və gömrük orqanları, eləcə də çoxtərəfli ixrac nəzarəti rejimləri üzrə Azərbaycanın partnyoru olan ölkələrlə informasiyanın qarşılıqlı mübadiləsi mexanizmindən istifadə oluna bilər;

■ İxrac nəzarəti sahəsində ən yaxşı beynəlxalq təcrübələrin öyrənilməsi əsasında ölkədə ixrac nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

■ Azərbaycanın ixrac nəzarəti üzrə müəyyən olunmuş malların siyahısının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması;

■ Strateji malların ölkədaxili istehsal məlumatlarını onların ticarətinə dair məlumatlarla tutuşdurmaqla ölkəmizin strateji malların, o cümlədən ikili təyinatlı malların beynəlxalq tədarükündə tranzit ölkə olaraq çıxış etməsi riskinin qarşısının alınması üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi;

■ Azərbaycanın təkrar ixrac və tranzit üzrə ixrac nəzarəti risklərinin effektiv idarə olunması sisteminin yaradılması;

■ İxrac nəzarəti sistemində istehsalçı hüquqi şəxslər üçün müəyyən olunmuş daxili ixrac nəzarətinin təmin olunması məqsədilə nümunəvi metodoloji rəhbərlik formasının hazırlanması;

■ Milli qanunvericilikdə ikili təyinatlı mal tədarükçüləri üçün müəyyən olunmuş hallarda hər hansı kompensasiya ödənişi mexanizminin nəzərdən keçirilməsi (və ya xarici ticarət müqavilələrinə hüquqi fors-major müddəasının əlavə olunması).

NƏTİCƏ

Qlobal münaqişələrin yeni səviyyəyə keçdiyi hazırkı şəraitdə müvafiq sahədə beynəlxalq standartlar dünyanın bütün ölkələrində strateji mallarla ticarətə effektiv nəzarət mexanizminin qurulmasını və tətbiqini, eləcə də bu standartlara daha yüksək uyğunluq səviyyələrini tələb edir. Beynəlxalq qiymətləndirmələrə əsasən, strateji mallarla ticarətə nəzarət sisteminə malik olma və çətinləşən ixrac nəzarəti rejimlərinin tərəfi olma ölkələrin beynəlxalq ticarətinə (ixrac axınına) müsbət təsir edir. Qeyd olunan tələbləri və ölkəmizdə ixrac nəzarəti üzrə mümkün zəifliklərin aradan qaldırılması çağırışlarını nəzərə alaraq preventiv tədbirlərin həyata keçirilməsi ilə ölkəmizdə strateji mallarla ticarətə effektiv nəzarət mexanizminin qurulması məqsəduyğundur.

ƏDƏBİYYAT

1. "İxrac nəzarəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (№772-IIQ, 26.10.2004), <https://e-qanun.az/framework/5519>
2. "İxrac nəzarəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiqi ilə bağlı bəzi normativ aktların təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı (№230, 15.12.2005), <https://e-qanun.az/framework/12490>
3. "İxrac nəzarətinə düşən malların nomenklaturuna uyğun kodlar üzrə, habelə işlərin, xidmətlərin, əqli fəaliyyətin nəticələrinin Siyahısı"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabinetinin qərarı (№42, 09.02.2006), <https://e-qanun.az/framework/12161>
4. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi (24.06.2011), <https://www.e-qanun.az/framework/46957>
5. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı (№1839, 19.12.2006)
6. Milli təhlükəsizlik haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (№712-IIQ, 29.06.2004)
7. Sərhəd mühafizə orqanları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (№772, 06.01.1994)
8. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1540 sayılı Qətnaməsi (2004), <https://disarmament.unoda.org/wmd/sc1540/>
9. Quentin Michel, Veronica Vella, Lia Caponetti "Introduction to International Strategic Trade Control Regimes" (2021), <https://www.esu.ulg.ac.be/wp-content/uploads/2021/03/ISTCR-2021.pdf>
10. World Customs Organization, Strategic Trade Control Enforcement (STCE) programme, <https://www.wcoomd.org/en/topics/enforcement-and-compliance/activities-and-programmes/security-programme/stce-project.aspx>
11. World Customs Organization, Strategic Trade Control Enforcement (STCE) Implementation Guide (2023), <https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/enforcement-and-compliance/tools-and-instruments/stce-implementation-guide/stce-implementation-guide-2023-en.pdf?db=web>
12. Guidebook on the Determination of Strategic Goods (2019), <https://www.customs.gov.sg/files/businesses/guidebook-on-the-determination-of-strategic-goods-3-oct-2019.pdf>
13. Centre for Science & Security Studies, Department of War Studies "Strategic trade controls", <https://www.kcl.ac.uk/csss/research/strategic-trade/controls>

14. Quentin Michel "EU strategic trade controls and sanctions: are we talking about the same thing?", Journal of Strategic Trade Control, Vol. 1, May 2023,
<https://popups.uliege.be/2952-7597/index.php?id=68&file=1>

STRUCTURE OF THE STRATEGIC TRADE CONTROL SYSTEM AND WAYS FOR ITS IMPROVEMENT

Faig JAMALOV

SUMMARY

The article systematizes, analyzes and interprets the need and relevance of strategic trade control for goods, the essence, types and classification of strategic goods, determination scheme of strategic goods, the structure of the export control system in the Republic of Azerbaijan, the main legislative acts regulating national export control and the requirements of international conventions in relevant area, the procedure and rules for verifying the issuance of special permits for transactions with these goods, cases of suspension and cancellation of special permits, export control functions of government bodies and institutions, measures of administrative and criminal liability for violation of the law on export control, identifies weaknesses in the relevant field and made proposals to improve the export control system.

Keywords: : *strategic goods, control of trade in strategic goods, export control system, dual use goods, military goods.*

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 17.03.2024

Təkrar işlənməyə göndərilib: 05.04.2024

Çapa qəbul olunub: 03.05.2024

ⁱAvropa İttifaqının Ümumi hərbi təyinatlı mallarının ətraflı siyahısı Avropa İttifaqının rəsmi jurnalında verilmişdir:
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2013:090:0001:0037:EN:PDF>

ⁱⁱ2019-cu il üzrə məlumata əsasən, Azərbaycan Respublikası kütləvi qırğın silahlarının yayılmaması və ticarətinə nəzarət üzrə aşağıdakı öhdəlikləri öz üzərinə götürmüşdür: (i) BMT-nin Təhlükəsizlik Şurasının 1540 nömrəli Qətnaməsi, (ii) Nüvə silahının yayılmaması üzrə müqavilə (NPT), (iii) Kimyəvi silah üzrə Konvensiya (CWC), (iv) Bioloji silahlar Konvensiyası (BWC), (v) Ballistik Raketlərin Yayılmasına Qarşı Haaqa Davranış Kodeksi (HCoC) və (vi) Kütləvi qırğın silahlarının yayılmasına qarşı mübarizənin təhlükəsizliyi üzrə təşəbbüslər (PSI).

ⁱⁱⁱBundan sonra sənəddə müvafiq termin qısa olaraq İNDM (ixrac nəzarətinə düşən mallar) kimi qeyd olunur

^{iv}Partlayıcı və radioaktiv maddələr, materiallar, cihazlar, kütləvi qırğın silahları və digər silahlar nəzərdə tutulur

^vAzərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları ilə qoşulduğu "Nüvə silahlarının yayılmaması haqqında", "Nüvə sınaqlarının hərtərəfli qadağan edilməsi haqqında" müqavilələrin müddəalarına uyğun olaraq

^{vi}Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunları ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikası ilə Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentlik arasında Nüvə Silahının Yayılmaması haqqında Müqavilə ilə əlaqədar olaraq təminatların tətbiq edilməsi barədə Sazişin və ona əlavə olunmuş Protokol"un və qoşulduğu Atom Enerjisi üzrə Beynəlxalq Agentliyin Nizamnaməsinin müddəalarına uyğun olaraq

^{vii}Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə qoşulduğu "Kimyəvi silahın hazırlanması, istehsalı, artırılması və tətbiq edilməsinin qadağan olunması və onun məhv edilməsi haqqında Konvensiya"nın müddəalarına uyğun olaraq, bu Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər və iştirakçısı olmayan dövlətlər üzrə

^{viii}Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunu ilə qoşulduğu "Bakterioloji (bioloji) və toksin silahlarının hazırlanmasının, istehsalının və ehtiyata yığılmasının qadağan olunması və onların məhv edilməsi haqqında Konvensiya"nın müddəalarına uyğun olaraq, bu Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlər və iştirakçısı olmayan dövlətlərlə Konvensiyanın tələblərinə uyğun olaraq zəmanət və nəzarət olduğu təqdirdə

^{ix}Təqdim olunmuş ərizələr aidiyyəti dövlət orqanları tərəfindən qeydiyyata alınmaqla qəbul edilir, baxılır, çatışmazlıqlar və ya imtina üçün əsas olmadıqda, 15 gündən gec olmayaraq xüsusi icazə verilir. Təqdim olunmuş sənədlərdə çatışmazlıqlar aşkar edildikdə, bu barədə sifarişçiyə 5 gündən gec olmayaraq məlumat verilir, həmin çatışmazlıqlar aradan qaldırıldıqdan və sənədlər təkrar təqdim edildikdən sonra sənədlərə 5 gün müddətində yenidən baxılır və müvafiq qərar qəbul edilir. Zəruri hallarda təqdim olunmuş sənədlər ekspert rəyi alınması üçün müvafiq təşkilatlara göndərilir və bu halda ekspert rəyinin alınma müddəti xüsusi icazənin verilmə müddətinə daxil deyildir.

^xSifarişçilərə xüsusi icazə verilməsindən imtina edildikdə, bu barədə onlara imtinanın səbəbləri göstərilməklə, 10 gün müddətində yazılı məlumat verilir.

^{xi}Bu uyğunluğu müəyyən etmək üçün təqdim olunmuş texniki göstəricilər və digər məlumatlar kifayət dərəcədə olmadığı hallarda xüsusi icazə verən dövlət orqanı ərizəçidən (sifarişçidən) əlavə məlumatları tələb edə bilər